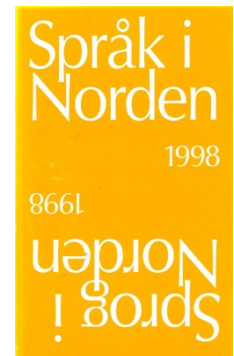

Sprog i Norden

Titel: Språkvård på en dagstidning
Forfatter: Catharina Grünbaum
Kilde: Sprog i Norden, 1998, s. 43-51
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språkråd

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språkvård på en dagstidning

Catharina Grünbaum

År 1988 bestämde sig Dagens Nyheter, Sveriges största morgontidning, för att anställa en språkvårdare, en person som skulle leda redaktionen i språkfrågor och samtidigt vara chef för korrekturavdelningen på drygt tjugo personer. Så kom det sig att jag efter arton år lämnade Svenska språknämnden.

Dagens Nyheter är den första tidning som så tydligt har satsat på språkvård. Nu följer andra exemplet. Jag är visserligen den enda av tidningsspråkvårdarna som kommer från språkvården. På andra tidningar brukar man låta en redigerare med känsla för text och intresse för språkfrågor få ansvaret för att de övriga medarbetarna hålls upplysta och utbildade.

Den här utvecklingen – som förstås är glädjande – speglar dock ett mindre muntert faktum, nämligen att man lägger ner korrekturavdelningarna och förlitar sig på rättstavnings- och avstavningsprogram. Människor är mycket dyrare i drift än de mest kostnadskrävande dataprogram.

Men man skall vara blind för att inte se att sådana hjälpmedel är otillräckliga.

På en tidning som Dagens Nyheter är heller inte rättstavningsfelen den viktigaste frågan. Jag har visserligen ingen statistik över feltyperna, men de rena stavfelen är faktiskt få. Desto vanligare är sådana fel som uppstår till följd av ändringar i texten, fel av typen "han är *har varit*..." där man har ändrat tempus, men missat att ta bort *är*.

Grammatiska fel, meningsbyggnadsfel, syftningsfel, stilistiska fel, dåligt ordval – sådant klarar automatiska rättningsprogram i mycket liten utsträckning, även om de kommer att bli åtskilligt mer avancerade i framtiden.

Och de klarar inte en dålig disposition, en ologisk tanke, en lucka i resonemanget eller ett felaktigt årtal. De kan inte tala om för en ur asfalten sprungen reporter att kor har klövar och inte hovar. Inte ens ett bortglömt *inte* kan de sätta in.

Samtidigt ligger det något i att en tidning inte kan hålla sig med stora korrekturavdelningar som rättar och tvättar i all oändlighet, medan reportrar och redigerare fortsätter att bryta mot språk och stil och fakta och berättarteknik.

Och det är här språkvårdaren kommer in. "Du skall lära journalisterna att skriva rätt från början", sade vår nye redaktionschef till mig, när jag som vanligt klagade över att mina korrekturläsande medarbetare blev allt färre.

Det går naturligtvis inte, skriva rätt från början kan jag ju inte ens själv. Det dyker alltid upp möjligheter att göra fel. Men en minskning av felen och en höjning av kunskaperna i språkriktighet och stil, och faktiskt inte så lite, tycker jag mig ändå se efter åtta år på tidningen.

Språkfrågor på en dagstidning

På en dagstidning förekommer snart sagt alla tänkbara språkfrågor. Det rör sig förstås om stavning, böjning, ordval, grammatik, stil och sådant som hör hemma under avdelningen "skrivregler".

Det handlar också om nya ord och hur man skall förhålla sig till dem. Skall man utan vidare ta i bruk ett värdeladdat ord som *genmanipulering*? Världen förändras och med det följer nya benämningar på länder och folk. Skall vi skriva *Burma* eller *Myanmar*? (Vi har behållit *Burma*.) *Moldavien* eller *Moldova*? (Vi har haft båda formerna men har nu bestämt oss för *Moldavien*.) Vad gör man med två *Kongo*, när båda är aktuella? (Förtydligar med "Kongo, f.d. Zaire" respektive "Kongo/-Brazzaville".) Kan vi använda ett ord som *bosniak* som benämning på bosniska muslimer? (Vi använder det inte som en gängse benämning.)

Det rör sig vidare om översättningar från andra språk. Det amerikanska bruket av *african-american* (och inte *afro-american*) kan inte direkt överföras till svenska. Vi skriver i allmänhet *svart*. *Airbag* ersatte vi med *krockkudde*, trots motviljan från bilindustrin. *Paparazzo* – vilket vi också använder – över-

sätts med *skandalfotograf* eller *smygfotograf*, men inte *kändisfotograf*.

Sedan rör det sig också om journalistiska grepp: sätt att gestalta människor, sätt att citera, sätt att betrakta ett ämne, att presentera ett problem att berätta en historia. Här rör vi oss i gränsområdet mellan språk och det nygamla ämnet retorik.

Så behandlas frågorna

Språkvården betraktas ofta av språkbrukarna som liberal intill meningslöshet. Det känner varje språkvårdare till. Och vi vet ju vad vår friare syn på språket bottnar i, nämligen den att variation kan ha sina skäl, och att det därför inte alltid är möjligt att säga att den ena är rätt och det andra fel.

Ulf Teleman kallar den här företeelsen "Språkets dubbla utgångar".

Arbetar inom emellertid ett slutet system – ett företag, en myndighet, en tidning – kan man inte alltid hålla sig med dessa dubbla utgångar. Man måste bestämma sig.

Den här skilda förhållningssätten visar sig ibland när jag skriver mina språkspalter för allmänheten, i tidningen, och när jag skriver interna språkblad som riktar sig till redaktionen.

I språkspalterna är jag oftast mer resonerande, lägger fram argument, överlåter åt läsaren att begrunda dem och avgör inte alla gånger hur det skall vara.

I språkbladet kan jag ta upp samma fråga mer handfast och säga: "Så här skriver vi i DN."

Jag kan alltså inte säga att det är fritt val mellan *Kirgisien* och *Kirgisistan* eller mellan *Canada* och *Kanada* (som i "Statsnamn och nationalitetsord") – läsarna tycker att det inte är någon ordning då. Vi skriver *Kirgisistan* och *Kanada*. Och jag måste välja mellan stor och liten bokstav i ordbildningar med *-bo*, fast skrivreglerna ger bägge möjligheterna. Vi skriver *Norrköpingsbo*.

Bestämmer jag mig för att skriva *Invandrarverket* och *Naturvårdsverket* med stor bokstav måste jag samtidigt ta ställning till

Catharina Grünbaum

hela den komplicerade frågan om myndigheters namn. Och då räcker det inte med allmänt formulerade regler, det måste finnas listor där jag har bestämt vilka som skall ha stor och vilka som skall ha liten bokstav.

För rättstavningen i Dagens Nyheter gäller Svenska Akademiens ordlista, Den som tvekar rekommenderas att välja förstaformen. Ibland har jag dock anbefallt ett alternativ, som i fallet *zebra*, trots att *sebra* är SAOL:s förstaform. I SAOL tillåts varianten *media*, medan jag och korrekturläsarna alltid ändrar till *medier*.

Centrum och *center* har en rad böjningsalternativ i SAOL. Det räcker med anblicken av ordlistans artikel för att förvirring skall uppstå. Jag måste välja för redaktionens räkning.

I andra fall är valet fritt: *ska* eller *skall*, *beslöt* eller *beslutade*, *ärter* eller *ärtor*.

Val mellan alternativ

I valet mellan olika alternativ får man använda sitt omdöme. Jag kan som sagt inte belasta redaktionen med att hålla reda på alla tillåtna och otillåtna former av *centrum* och *center*. Jag måste presentera en entydig rekommendation. Och då har jag valt det beprövade mönstret analogi.

Centrum får då följa mönstret *album*: ett *centrum*, *centrumet*, flera *centrum*, *centrumen*. Ordet *center* böjs som *fönster*: ett *center*, *centret*, flera *center*, *centren*.

I mycket bygger valet på hävdvunnet bruk och på konsensus. Jag river inte gärna upp gamla regler på tidningen; det skall vara verkligt goda skäl till det.

En hel del frågor tas också upp i arbetsgrupper som Mediespråksgruppen (en samordningsgrupp för radions språkvårdare, Språknämnden, Tidningarnas Telegrambyrå och Stockholmsstidningarna), Språkvårdsgruppen (samarbetsgrupp för språkvårdsorgan och andra språkvårdare) och Svenska data-

termgruppen, som är ett nätverk för diskussion och rekommendation av försvenskning av datatermer.

Både de som skriver, men ännu mer läsarna, vinner på att medierna väljer gemensamma former. En tidnings profil avgörs inte av om man skriver *cd-rom*, med stora eller små bokstäver eller *Kuba* med *K* eller *C*.

Hittills har vi i de olika samarbetsgrupperna kommit överens om skrivningen av arabiska geografiska namn, namn på myndigheter och en rad datatermer.

Och naturligtvis anser vi att det hade varit bra om nyutkomna ordböcker hade enats om stavning och böjning och i alla fall inte givit motstridiga alternativ. Sådant rubbar språkbrukarnas förtroende för dem som försöker sätta normen.

Fallet "rejv"

Konsensus med pressgrannarna blev det däremot inte den dag vi tog oss före att skriva *rejv*. Och enigheten på redaktionen är inte heller fullständig, även om det kan se ut så för läsarna.

Vanligtvis anpassar vi inte ord som rör musik och ungdomskultur. *Blues, soul, jazz, techno, jungle* – där finns det inga direkta motsvarigheter, och dyker sådana upp måste de komma från dem som använder orden och inte från språkvården.

Men när vi dag efter dag på nyhetsplats skulle skriva om danspalatset Docklands och drogproblemen där, uppstod problem när det kom till avledningarna till *rave*. Skulle man skriva *rava* eller *ravea* och *ravare* eller *raveare*?

Ingetdera är särskilt lyckat med hänsyn till språkssystemet.

"Det enda rationella är *rejva, rejvare*", sade jag, fullkomligt övertygad om att ingen skulle förmå sig att skriva så. Men knappt hade jag vänt ryggen till förrän det utgick ett påbud från redaktionsledningen att så skulle det vara.

Upploppsstämning utbröt på Teater- och nöjesredaktionen. Unga reportrar tyckte att de tvingades förlöjliga sig själva – en högst förståelig reaktion. Andra tidningsredaktioner spädde på, och under en vecka fick DN utstå en hel del smäleik för sin ny-

stavning. Själv fick jag reda ut begreppen i radioinslag och TV-soffor.

En reträtt hade emellertid varit en prestigeförlust. I stället trappade vi upp med *stajlad*, *veckans bejb* och annat som tog udden av vördnaden inför lånorden. Det här blev vår motsvarighet till det danska majonnäskriget, och jag tror att vi vann det genom att ta det med en klackspark. Och vi fick efterföljare i TV och i andra tidningar.

Tidningens ansvar

När vi nu har *rejv* håller vi fast vid det. Vi vet ju alla att ger man råd i språkfrågor så får man stå för dem. Det är visserligen lättare att ändra i en tidning än i ordböcker, men det syns och märks likafullt.

Till skillnad mot arbetet i en språknämnd krävs här också att man skall leverera svar mer eller mindre direkt. Det innebär att jag med jämna mellanrum befinner mig i en virvel av telefonsamtal, e-post och fax med språkvårdarkolleger, andra redaktioner på tidningar och radio-TV och med expertis på annat håll. Då brukar jag också försöka nå enstämmighet bland dem jag diskuterar saken med. Det ökar allmänhetens förtroende för mediernas språk.

En stor tidning som dessutom är känd för att bedriva en aktiv språkvård får en ledande ställning i språkfrågor. Många andra tidningar gör som DN, och de vänder sig till mig för att höra hur vi har tänkt göra i det ena eller andra fallet. Nu skall man visserligen inte överdriva tidningsspråkets styrande kraft, för i mycket är ju detta språk en spegel av hela det språk som finns i samhället. Men man kommer inte förbi att pressen, och särskilt en tidning som DN, har ett stort ansvar som mönsterbildare.

I det ansvaret ingår också att vara förutseende, att se till att det blir bra och rätt innan artiklar går i tryck. Inför ett par stora uppslag om genteknik diskuterade jag därför termer som *genmanipulering*, *genmodifiering* och *genändring* med våra ve-

tenskapsjournalister, som förstås var mycket mera insatta än jag i både verkligheten och i terminologin hemma och utomlands. Andra medier hade hittills mekaniskt använt ordet *genmanipulering* om alltsammans, men nu verkar det växa fram en större medvetenhet om "gen-ordens" olika värdeladdning. I Dagens Nyheter har det lett till att vi oftast använder *genförändring*, *genändrad mat* i våra egna artiklar.

När "Estonia" hade gått under påpekade jag att vi inte skulle använda ordet *lik* och dessutom vara försiktiga med ordet *kropp* när vi skrev om bärgningen. För de efterlevande var deras anhöriga *döda*, *drunknade* eller *omkomna* och inte anonyma kroppar, än mindre *lik* – ett ord som har en viss skrämselfaktor. Och jag varnade också för uttrycket "plocka upp döda ur havet" – *plocka upp* låter för slängigt. *Hämta* eller *bärga* är värdigare.

Redaktionens reaktion

För många journalister är kritik av det egna språkbruket en känslig sak. Det handlar ju om yrkesredskapet och sättet att hantera det. Men språkvården tas väl emot. Och då är medarbetarna ändå utsatta för ett ständigt takdropp från min dator – ett språkråd om dagen brukar redaktionen få under arbetsveckorna. Till det kommer råd och svar till enskilda.

Därutöver diskuterar jag texter med enskilda reportrar och har möten med hela avdelningar om deras sätt att skriva. Ingen tycker att det bedrivs för mycket styrning från min sida, många skulle vilja diskutera varenda artikel, från kommaterings till disposition. Intresset för språkdiskussioner är inte att klaga på.

Engelska lånord

Till det mest glädjande hör att de flesta finner det självklart att vi skall ersätta svårhanterliga engelska lånord. "Som landets största morgontidning har vi ett ansvar för svenska språkets utveckling" är en allmän uppfattning bland medarbetarna. Inte minst ekonomiredaktionen som dränks i engelska finans- och

Catharina Grünbaum

managementtermer är alert när det gäller att undvika dem i artiklarna.

Utän att alls ha formulerat principen om "domänförlust" har de flesta den i ryggmärgen, även de yngre. "Det är klart att vi skall skriva rullskridskor", sade en ung sommarvikarie som visste allt om *inlines* och *Rollerblades*.

I Dagens Nyheter har under åren skapats åtskilliga utmärkta svenska ersättningsord, som *allsång* (community singing, 1927), *folkmord* (genocide, 1945), *honnörsord* (honorific), *kursrekord*, *börsrekord* (all time high), *sam(risk)företag* (joint venture), *ståuppkomik* (stand up comedy), *nyhetsunderhållning* (infotainment).

Det kritiserade tidningsspråket

"Det är för väl att ni har en språkvårdare, så illa som det är med tidningsspråket nu för tiden", är en replik jag ofta får höra. Jag håller med om att språkvård behövs, men när det talas om tidningsspråkets förfall vill jag protestera. Jag tror inte att det skapas så mycket välskrivnen text från en dag till nästa – och det är journalisternas villkor – som på de stora dagstidningarna. Det är långt bättre än i radio-TV, där pladdret gör intrång på allt fler områden. Hos de flesta skrivande journalister finns det både en lust och en vilja att uttrycka sig väl.

När jag för en tid sedan skulle göra en målbeskrivning för mitt arbete – sådant gör man då och då på företag – valde jag som slagord *Språkriktigt och uttrycksfullt*.

De två orden står inte i motsats till varandra. Ett språk som är fullt med fel är en plåga för läsarna. De når inte fram till innehållet, för de hindras på vägen dit. Och de tappar förtroendet för den enskilda skribenten och i längden för hela tidningen.

Men det räcker inte med att språket är korrekt. Saknar det liv och uttryck sviker det sin uppgift att förmedla till läsarna vad det är som är viktigt att veta.

Så språkvård behövs och stilövningar behövs, och det behövs ständigt – först i den journalistiska utbildningen (där bristerna

är avsevärda) och sedan i det dagliga arbetet. Framtiden för att fler tidningar ser ut att bli ett minimum av traditionell korrekturläsning men i stället en satsning på datorstödda rättningsprogram, textgranskning med hjälp av erfarna journalister och fortlöpande utbildning av dem som skriver. Det är en utveckling med såväl brister som förtjänster. Till de senare hör att språkdiskussionerna förs med dem som skriver och redigerar och inte enbart bedrivs på en kunnig men undanskymd korrekturavdelning.